

TIL VEJLEDNING

SYSTEMET FOR KIRKEBESKRIVELSERNE

Det Program for Værket, som i Hovedpunkterne er formuleret paa Forordets sidste Sider, er gennemført ganske ensartet ved alle Beskrivelserne i det foreliggende Bind. Systemet vil forhaabentlig vise sig baade brugbart og let tilgængeligt, men for enhver, der benytter Værket, vil en Oversigt over dets Enkeltheder dog lette Forstaaelsen af, hvad der stundom siges med meget faa Ord, og hvad der paa visse Punkter kan læses mellem Linierne. Det bedste Udbytte af den enkelte Beskrivelse vinder derfor den Læser, der gør sig fortrolig baade med denne Indledning og med den kunsthistoriske Oversigt, som slutter Bindet.

De historiske Indledninger fremhæver kun de skriftlige Efterretninger, som har Betydning for selve Kirkebygningens Historie, og i Forbindelse hermed anfører de, hvis Navnet er kendt, den *Værnehelgen*, til hvem Kirken i den katolske Tid var indviet, samt Helgennavne knyttede til forsvundne Sidealtere. Til Forstaaelse af den korte Oversigt over Kirkernes *Ejerhistorie* maa det en Gang for alle erindres, at Sognekirkerne fra første Færd har været selvejende og til en vis Grad selvstyrende, omend under Tilsyn af Bispen og hans Repræsentanter. Tienden, hvis Indførelse maa have skabt det økonomiske Grundlag for Opførelsen af de romanske Stenkirker, deltes mellem Kirken, Præsten og i Reglen, men ikke altid, Bispen. Allerede i Middelalderen kunde det hændes, at Adelsmænd og især Kongerne som Bygherrer eller paa anden Maade vandt eller tog sig Ret til at kalde Præst eller rettere indstille til Præsteembedets Besættelse, men denne »Patronatsret« har i den katolske Tid næppe givet Ret til at oppebære Kirketienden. Ved Reformationen blev Kongen Landets gejstlige Overhoved, Bispetienden forvandlede til Kongetiende, og ved Siden af Provsternes gejstlige Tilsyn fik Lensmændene, den verdslige Regerings stedlige Repræsentanter, Kontrol med Kirkernes Regnskabsvæsen, saavidt disse ikke var underlagt privat Patronatsret. Især i Tiden omkring 1600 er derfor ofte Lensmandens og hans Frues Vaaben-

skjolde anbragt paa nyanskaffet Kirkeinventar. Denne Sammenblanding af gejstlig og verdslig Administration forte til, at Kongemagten efterhaanden kom til at føle sig som Ejer af Kirkerne; stedse hyppigere gav den adelige Godsejere Ret til at oppebære Tiender, og i pengeknappe Tider, især efter 1660, begyndte Regeringen for at skaffe Penge i Statskassen at bortsælge samlet eller enkeltvis Konge- og Kirketiender, saaledes at talrige Kirker nu kom under private »Patroner«. Fuldstændige Lister over disse »Kirkeejere« behøver ikke at meddeles; i Reglen købtes Tienden af et Grevskab, et Baroni eller en Herregaard, hvis skiftende Ejernavne kan findes i Trap, og de Tiendejere, der opfyldte deres Forpligtelser til at vedligeholde og udstyre Kirkerne, er der Lejlighed til at omtale i selve Beskrivelserne. I den givne Sammenhæng er det tilstrækkeligt at nævne Tidspunkterne for Overgangen fra offentlig til privat Eje og for Overgangen til Selveje ifølge Loven af 15. Maj 1903. Oplysningerne om sidstnævnte skyldes Sjællands Stiftskassererkontor.

Af Kaldshistorien nævnes alene, om Sognet er eller har været *Anneks* til andre Sogne. *Sagn*, der er knyttede til Kirken, refereres ganske kort.

BYGNINGER

Kirkernes *Beliggenhed* omtales kun, hvor særlige Forhold gør sig gældende. Ellers kan man gaa ud fra, at Kirken ligger nogenlunde *centralt* i Sognet, i eller ved en *Kirkeby* og paa ret *jævnt Terræn*. Kirkernes Plads i den gamle Bondeby ses paa Landsbyplanerne, der er kopierede af Museumsinspektør

H. Zangenberg efter gamle Kort i Matrikelsarkivet, og som saa vidt muligt gengives i Maalestok 1 : 10000. Hvis der umiddelbart ved Kirkerne er *Oldtids-høje* eller *Helligkilder*, *Herregaarde* eller *Voldsteder*, nævnes dette i Teksten.

Kirkegaardenes gamle Grænser er, omend kun med omtrentlig Nøjagtighed, angivne paa Matrikelskortene. De talrige og ofte store, nye Udvidelser omtales kun, hvis der kan gives nøjagtige Oplysninger om gamle, af Hensyn til Udvidelsen fjærnedede Kirkegaardsmure, og moderne Hegnsmure og Porte nævnes i Reglen ikke, saa lidt som nye Ligkapeller og lignende. De i Kirkeregnskaberne hyppigt forekommende Meddelelser om Reparationer af Hegnsmurene citeres kun i Tilfælde af særlig Interesse, hvorimod der medtages Oplysninger om baade bevarede og forsvundne *Kirkelader*, de Bygninger, hvori Tiendekornet samledes.

Kirkebygningernes Beskrivelse indledes med en kort Oversigt over deres forskellige Dele, og hertil er i enkelte Tilfælde knyttet Oplysning om Kirkens Østretning. Virkelig nøjagtige Beregninger af Kirkernes Orientering har det ikke været muligt at tilvejebringe, men skønmæssige Iagttagelser synes at vise, at næsten alle Amtets tidligtmiddelalderlige Kirker ikke er rettede lige

mod Øst, men har en nordlig Misvisning omkring Øst-Nordøst. Derfor er kun fremhævet de Undtagelsestilfælde, hvor Kirkens Østretning synes at have sydlig Misvisning. For Møens Vedkommende har Sognepræst F. Kisum, Elmelunde, velvilligt stillet sine nøjagtige Bestemmelser til Raadighed.

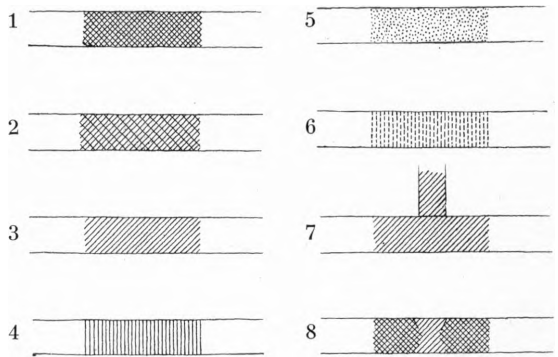
De for hver enkelt Kirke meddelte *Grundplaner*, der efter den første Opmaaling stundom er reviderede og omtegnede, er alle maalte i 1 : 100 og gengivne i 1 : 300, saaledes at det er let at sammenligne Bygningernes Størrelsesforhold. Hvor intet andet bemærkes i Underskriften, vender Nord opad. Murene vises med alle deres Aabninger, ogsaa Spor efter nu lukkede Døre og Vinduer, samt Hvælvinger, men ikke Bjælkelofter; Alterborde og Træinventar, Varmeværker og Skorstene er udeladte. Skraveringerne er Signaturer for Bygningsdelenes Alder, saaledes at et Blik paa Planen straks giver Oplysning om Hovedafsnittene i Kirkens Bygningshistorie.

Falder i Planen to Aabninger sammen, f. Eks. et Vindue, der helt eller delvis sidder over en Dør, vises den øvre kun med prikede Linier og uden Skravering.

Skildringen af *Bygningernes Dele og Enkeltheder* er ordnet i historisk Rækkefølge. Først behandles de ældste Bygningsafsnit, derefter følger Forandringer og Tilbygninger efter deres Alder, og tilslut gives Oplysninger om Istandsættelser, moderne Restaureringer og Bygningens nuværende Tilstand.

I Beskrivelsen af de enkelte Bygningsafsnit gøres der først Rede for Materiale og oprindelig Murbehandling; derefter følger det Ydre og endelig det Indre i den Orden, at Enkelthederne i Hovedsagen skildres fra neden opefter og fra Øst til Vest. Dette sidste gælder særlig de talrige Tilfælde, hvor en Kirkes Kor og Skib er samtidige og derfor til en vis Grad behandles som en Helhed. En Afvigelse frembyder Taarnbeskrivelserne, hvor Taarnets nederste Stokværk med Taarnrummet behandles før Vindeltrappen og Taarnets øvre Dele. Tagværkerne omtales i alle Tilfælde sidst, efter det Indre.

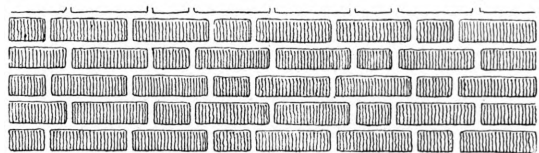
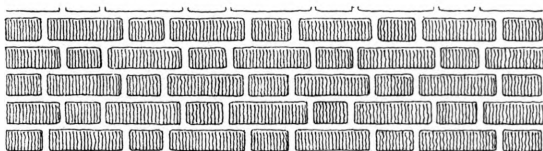
Ved Omtalen af de romanske Kirkebygninger beskrives kun, hvad der er bevaret fra den ældste Byggeperiode, og paa lignende Maade nævnes

Kirkeplanernes Signaturer. 1. Romansk Tid, o. 1100—1250. 2. Tilføjelser fra romansk Tid. 3. Gotisk Tid, o. 1250—1550. 4. Renaissancetid, o. 1550—1650. 5. Efter 1650. 6. Tidsbestemmelse tvivlsom. 7. Er to sammenstødende Mure med ensartet Signatur ikke samtidige, vises dette ved, at Murflugtlinjen af den ældre Mur er fortsat gennem Sammenstødet. 8. Kendes tilmurede Aabningers Form ikke nøjagtigt, angives dette ved, at Alderssignaturerne mødes uden Skillestreger.

i gotiske eller senere Bygningsdele kun de Enkeltheder, der er jævngamle med Murene. At en romansk Kirke har faaet sentmiddelalderlige Gesimser eller Kamtakker paa Gavlene, omtales altsaa først i Afsnittet om gotiske Ændringer, og Oplysninger om moderne Vinduer og Døre skal søges i Redegørelsen for Bygningens nuværende Tilstand.

Fagord maa selvsagt bruges i stort Tal, hvor det gælder Beskrivelser af Bygninger og Genstande, og de gængse Stilnavne er bibeholdt. Men vanskeligt forstaaelige Fremmedord er saa vidt som muligt undgaaede og erstattede med tilsvarende danske, og det er tilstræbt at genoptage gode gamle

Skiftegang (Forbandt). Nederst: Munkeskifte (to Løbere, een Binder), derover: »Polsk Skifte« (een Løber, een Binder), næstøverst: Rulskifte (Bindere paa Højkant), øverst: Krydsskifte (moderne Skiftegang).

eller Fraadstenskirker, betyder det altsaa, at Murene har en ydre og indre Beklædning af de nævnte Materialer, medens Kærnen er af raa Kampesten, og det samme gælder de allerfleste Murstenskirker.

Romanske Kirker har, hvor intet derom nævnes, hverken Sokkel eller Gesimsled. De Højdemaal, som gives for Skibets Vedkommende, er ofte kun omtrentlige. Jordsmonnet kan ligge i forskellig Højde i Nord og Syd eller i Øst og Vest, det har i Reglen højnet sig om Murfoden, og i hvert enkelt Tilfælde at grave ned til Syldstenene har ikke været muligt. Ogsaa de oprindelige Tagfodshøjder kan være vanskelige at bestemme. Derfor er heller ikke de Maal absolut nøjagtige, der er tagne fra Vinduernes Buetop op til Gesimsen.

Romanske Kirkevinduer er altid rundbuede og *smigede*, saaledes at den smalle Lysning sidder nogenlunde midt i Murtykkelsen, og Murkarmene ud-

Ord som Syld eller Syldsten (i Stedet for Fundamentsten) og at bruge nydannede Ord som Savskifte, Bloktandskifte, Trappestik, Spærstik og lignende, der sparer længere Beskrivelser og sammenholdte med Billederne næppe vil volde Vanskeligheder.

For at undgaa Gentagelser er *de hyppigst forekommende Arkitekturdetailler* ikke beskrevet i hvert enkelt Tilfælde, medens enhver Afvigelse fra det sædvanlige selvfølgelig omtales. Saadanne *almene Træk* er følgende:

Middelalderlige Mure er næsten altid *Kassemure*, med Fyld af raa Marksten i Mørtel. Naar der tales om Granitkirker, Kridtstenskirker

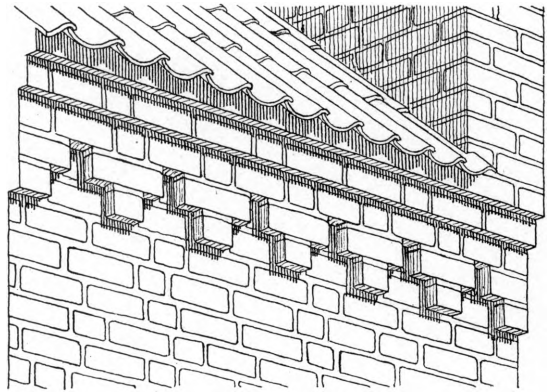
vider sig baade udad og indad. Taarnslugger o. l., hvis Murkarme kun udvider sig indad, idet Lysningen sidder i ydre Murflugt, betegnes som enkelt-smigede. I Bygninger af Marksten og Brudsten er baade Vinduernes og andre Buer sædvanligt murede af Sten i mer eller mindre udpræget Kileform.

Gotiske Munkestensmure hviler ligesom de romanske paa Syldsten af raa Granit og er, hvor intet andet bemærkes, murede i regelmæssigt *Munkeskifte*: i hvert Skifte veksler stadig to Løbere med een Binder. »*Polsk Skifte*« betegner den Afart af Munkeskifte, hvori en enkelt Løber veksler med en enkelt Binder. Munkestenenes Gennemsnitsmaal er 27—29 × 12—13 × 7—9 cm. Maal paa fem Skifters Højde omfatter fem Sten og fem Fuger. Stenmaal anføres, naar der er Tale om romansk Murværk eller om gotiske Murstenskirker, men ikke for de talrige gotiske Til- og Ombygninger, hvis Beskrivelser man i særlig Grad har tilstræbt at forkorte ved Underforstaaelser.

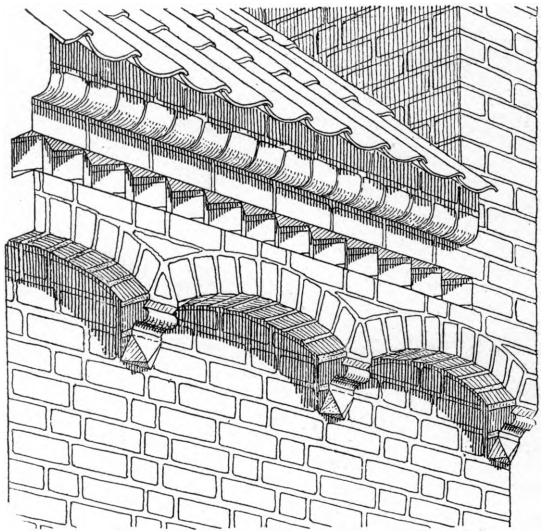
Gotiske Døre og Vinduer har saa godt som altid retvinklet falsede Karme, og deres Buestik er, hvad enten de har spidsbuet eller fladbuet Form, murede i *Rulskifte*, d. v. s. af Bindere, der er stillede paa Højkant. Ved »*Prydstik*« betegnes de Buestik af Bindere eller Løbere, der kan ledsage Overkanterne af de egentlige Buestik.

Gesimser, der regelmæssigt findes paa gotiske Mure, nævnes ikke,

naar de har den almindelige Form med to over hinanden fremspringende Murstensskifter. De gotiske Taarnes *Vindeltrappehuse* har fladbuede Indgangsdøre og dækkes foroven af et Halvtag; Vindeltrappen er muret med rund Spindel af Formsten, og Trinene hviler paa fladbuede Stik af Bindere

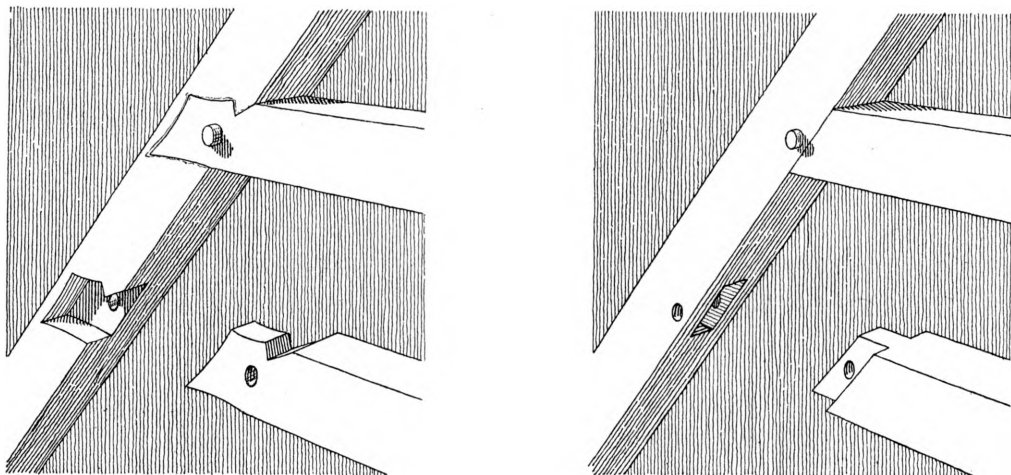

Gotisk Gesims, bloktandmuret under almindeligt retkantet Led.

Gotisk Gesims med udkragende Fladbuer, Savskifte og afrundet Led.

fra Cylindervæggen til Spindelen. *Taggavlens Kamtakker* er i Reglen halvanden Sten svære. Romanske og tidliggotiske *Hvælvinger* beskrives altid ret indgaende. Almindelige sengotiske *Hvælvinger* er, hvor Detailbeskrivelser ikke gives, Krydshvælv med to hinanden skærende Diagonalribber. Paa Kirkeplanerne kan det ses, om de hviler paa indre Støttepiller eller er indbyggede i Murene; er det sidstnævnte Tilfældet, kan man i Reglen gaa ud fra, at *Hvælvingerne* er samtidige med *Ydermurene*. *Skjoldbuerne*, langs Kirkevæggene, og *Gjordbuerne*, paa tværs af Rummene, er regelmæssigt spidse, omend ofte kun svagt; er *Hvælvene* indbyggede, forsvinder *Skjoldbuerne* ofte umærkeligt i *Væggene*. *Hvælvingsribber*, hvis *Bredde* angives ved *Udtrykkene Halvstens*

Tommerforbindelser. T. v. med foraglet Blad i Udsnit, t. h. med foraglet Tap i Taphul. Begge Forbindelser er gengivet baade i samlet og adskilt Tilstand.

eller *Kvartstens* (svarende til henholdsvis *Kortsiden* og *Smalsiden* af en *Munkesten*), er rektandede og uprofilerede. *Overribberne*, der er murede paa *Hvælvenes Oversider* og altsaa ikke ses nede fra *Kirkerummet*, kan være en hel eller en halv *Munkesten* brede og betegnes derefter som brede eller smalle; kaldes de *lette*, er de murede af *Sten* paa *Fladen*. *Kapperne* mellem *Ribberne* har altid *Halvstenstykkelse*, men kan være mer eller mindre *puklede*, et *Træk*, som kun nævnes i særligt markerede *Tilfælde*. De med *Kirkernes gotiske Ombygninger* samtidige *Tagværker*, der er bevarede i stort *Tal*, er af *Egetømmer*, sædvanligt i ret spinkle *Dimensioner*, og *Forbindelsen* mellem de enkelte *Tømmerstykker* er tilvejebragt ikke ved *Tappe*, men ved *Blade*, der er foraglede ved *Egenagler* i *Stedet* for *Jernsøm*. *Tømmeret* er i *Reglen* nummereret med *Streger*, der kan have halvrundt fordybet *Gennemsnit* og i saa *Tilfælde* maa være gjorte med et »*Huljærn*«.

De faatallige *Bygninger* og *Bygningsdele*, som er yngre end *Reformationen*,

er almindeligvis muret i »Krydsskifte«, hvor Løbere og Bindere ligger i hver sit Skifte.

Forekommer der i Sognet *forsvundne Kirker* eller *Kirkeruiner*, gøres der Rede for dem i et særskilt Afsnit efter den egentlige Sognekirke.

KALKMALERIER

omtales altid umiddelbart efter Bygningsbeskrivelsen. I Tilfælde, hvor en Kirke har Kalkmalerier fra forskellige Tider, skildres disse i Aldersfølge, ogsaa Kalkmalerirester, der kun er synlige paa Lofterne over yngre Hvælvinger.

INVENTAR

Beskrivelserne af Kirkernes *Inventar* er ordnede i Rækkefølge fra Øst til Vest, fra Alter til Klokker, omend med visse Afvigelser, som vil fremgaa af den følgende Oversigt over de enkelte Grupper.

Inventar, der er yngre end 1850, omtales kun ganske kort og i Reglen blot i de Tilfælde, hvor det erstatter ældre Genstande af lignende Art. Efter denne Regel vil nye Altertavler, Prædikestole, Stolestader og Klokker altid blive nævnte, medens moderne Alterkrucifikser, Alterkander, Særkalke, syv-armede Stager, Lysekroner, Salmetavler og andre Smaagenstande samt nye Orgler forbigaaes. Moderne fornyede Alterklæder, Messehagler og Alterskranker omtales ikke, saa lidt som Kakelovne, Varmeapparater og elektriske Lysindlæg.

* Inventargenstande, der er komne til Museer eller vides at være bevaret paa anden Maade udenfor Kirken selv, omtales ganske kort og betegnes med Stjerne foran Stikordet.

† Inventargenstande, der er forsvundne, men hvorom skriftlige Oplysninger af Interesse kan tilvejebringes, nævnes umiddelbart efter de tilsvarende bevarede og betegnes med Kors foran Stikordet.

Alterborde, der i stort Tal bestaar af fast Murværk fra Middelalderen, er i Reglen overkalkede og helt eller delvis dækket af Træværk, som ikke kan fjernes. Særligt »Helgenraven« med den lille Relikvieæske, som efter katolsk Skik skulde nedlægges i hvert enkelt Alterbord, kan kun omtales i de faa Tilfælde, hvor den i anden Anledning har været undersøgt. Findes der i en Kirke Sidealterborde, nævnes disse efter Højalterbordet.

I Sammenhæng med Alterbordene omtales *Alterbordsforsider*, *Paneler* og *Alterklæder*. Gamle Alterduge er ikke bevarede i Kirkerne.

Altertavler er, naar intet nævnes om Materialet, af Egetræ. Snedkerarbejde og Snitværk beskrives først, derefter Malerarbejde og Malerier. Af denne

Gruppering fremgaar altid, om en Indskrift er skaaret eller malet. Efter den nuværende Altertavle nævnes ældre Altertavler, Sidealtertavler og Rester af saadanne, selvom de findes andetsteds i Kirken eller i et Museum.

Altersølv. Hel eller delvis Forgyltning nævnes kun i særlige Tilfælde. Prøve- og Mesterstempler af usædvanlig Art og Alder vil blive gengivne i det kunsthistoriske Slutkapitel. Andre Mesterstempler findes i Reglen afbildede i J. Olrik: Danske Guldsmedes Mærker 1919, til hvis Numre der henvises. Sygekalke omtales i Forbindelse med det egentlige Altersølv.

Alterstager er altid støbte af *Malm* eller *Messing*, de middelalderlige i Reglen af en mørkere Legering, Bronze, de yngre (fra 15—1600'erne) af lysere Messing. Disse gradvis varierende Legeringer beskrives ikke, men andre Materialer og tekniske Fremgangsmaader nævnes. Støbermærker vil blive gengivne i det kunsthistoriske Slutkapitel.

Under *Alterudstyr* henregnes smaa *Alterkrucifikser*, *Røgelsekar*, *Alterbøger*, *Messehagler* og tilsidst *Alterskranker* (Knæfaldsskranker). Kister og Skabe til Opbevaring af disse Genstande maa i Reglen søges efter Stolestaderne.

Døbefonte har, hvor intet andet bemærkes, i Reglen Plads i Korets vestre Del eller ialfald i Nærheden af Triumfbuen. Kan der tilvejebringes Oplysninger om Fontens Flytning fra den gamle Plads i Skibets Vestende op i Koret, meddeles disse.

Daabsfade uden Materialebetegnelse er af Messing. De som sydtyske Arbejder betegnede, der sikkert er tilvirkede i Nürnberg o. 1550—1625, er af sværere Metal, og deres Relieffer er prægede eller rettere drevne i hule Forme (Stanzer). De som nederlandske eller hjemlige betegnede Arbejder, der stammer fra o. 1625—1675, er af tyndere Messing, hvis Yderkanter er bøjede om en spinkel Jernring, og er drevne paa fri Haand.

Sammen med Fontene skildres *Daabskander*, *Fontelaag*, *Fontehimle*, *Haandklædeholdere* og *Fontegitre*.

Korbuekrucifikser uden Materialeangivelse er af Egetræ. Selv om Krucifikserne ikke har beholdt deres traditionelle Plads som »Lægmandskors« i Korbuen, hvad der kun sjældent er Tilfældet, omtales de sammen med *Korgitre* ved Overgangen mellem Korets og Skibets Udstyr.

Prædikestole beskrives efter lignende System som Altertavler. Nævnes intet om Materialet, er dette Egetræ, og kun naar Prædikestolen staar andetsteds end i eller nær Skibets Sydøsthjørne, angives dens Plads.

Stolestader omfatter ikke blot Stolestaderækkerne i Skibet, men under denne Rubrik skildres ogsaa *Korstole*, *Skriftestole*, *Præstestole* og *Degnestole*. Derefter nævnes andet snedkret Inventar som *Kister*, *Skabe* og *Dørfløje* samt *Pulpiturer*, herunder ogsaa *Orgler*. Materialet nævnes kun, hvis det ikke er Egetræ, men det er ikke altid, at Træets Art kan nøje bestemmes, og især

overmalet Træinventar fra 17—1800'erne er i Reglen af Fyrretræ, selvom dette ikke udtrykkeligt fremhæves.

Pengeblokke nævnes ligesom *Pengebøsser*, *Pengetavler* og *Klingpunge* uanset deres Plads i Kirken sammen med Stolestader, ligesom ældre *Salmenummer-Tavler* og *Præsterække-Tavler* (Series pastorum) samt *Malerier*, der ikke oprindeligt har siddet enten i Altertavler, i andet Kirkeinventar eller i Epitafier.

Lysekroner er, hvor intet andet nævnes, støbte af Messing eller Malm.

Taarnure. Materialet er altid Jern. Solure omtales i Bygningsbeskrivelsen.

Klokker. Har en Kirke flere Klokker, ordnes disse efter deres Alder. Tvm. betegner Tværmaalet af Klokkens Munding. Indskrifterne staar, hvor intet andet nævnes, øverst paa Klokkelegemet, omkring dets »Hals«. Bogstaverne er altid reliefstøbte og paa Klokker yngre end o. 1550 altid Versaler. Ved Klokkebeskrivelser henvises der til F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker Kbh. 1906.

GRAVMINDER

Gravminderne deles i Hovedgrupperne: *Epitafier*, *Gravsten*, *Gravkister* (herunder Stensarkofager, Ligkisteplader o. lign.) og *Kirkegaardsmonumenter*. Hvis en enkelt Adelsfamilie har talrige Gravminder i en Kirke, kan disse dog samles slægtshistorisk uden Hensyn til Mindesmærkernes Art.

Med Epitafier forstaas, uanset Materialet, de Monumenter, der fra første Færd har været beregnede til at opstilles eller ophænges paa Kirkevæggene. Gravsten ordnes efter Alder, hvad enten de fra første Færd har været anbragte paa Kirkegaarden eller i Kirkens Gulv; kun nyere Gravsten, fra Tiden efter 1750, maa stundom søges under Kirkegaardsmonumenter. De paa Gravminder fra 1500'erne og 1600'erne almindelige lange Anerækker af adelige Aneskjolde beskrives ikke, og disses Slægtsnavne opregnes ikke; kun Tallet (8, 16, 32 Aner) nævnes. Naar der ved Gravsten og Malerier anføres to Maal (f. Eks. 97 × 63 cm), angiver det første Højden, det andet Bredden. Ved trapezformede Ligsten nævnes største og mindste Breddemaal (f. Eks. 97 × 63—45 cm). Da Gravminderne ofte i Tidens Løb har skiftet Plads, citeres ældre Oplysninger om deres Anbringelse. Det bør erindres, at Gravsten, naar de endnu ligger paa oprindelig Maade, er orienterede ligesom selve Gravene, hvori de døde lagdes med Hovedet i Vest og Fødderne i Øst.

Angaaende Gravskrifterne henvises til den efterfølgende Redegørelse for Gengivelsen af Indskrifter.

Runestene, der er opstillede paa Kirkegaarden eller i Kirken (Vaabenhuset), nævnes ganske kort, saaledes at deres Indskrift citeres efter det af Fru Dr. phil. Lis Jacobsen og cand. mag. Erik Moltke forberedte Runeværk og med Henvisning til dette.

INDSKRIFTER

Kirkeinventarets Indskrifter af historisk Indhold citeres ord- og bogstavret, dog saaledes at den moderne Brug af u og v og store Bogstaver gennemføres. Med Undtagelse af Runer gengives Bogstavtyperne ikke typografisk, men omtales i Teksten: Majuskler (indtil o. 1400), Minuskler (o. 1400—1550), Fraktur (Frattur), Versal (VERSAL) og Kursiv (*Kursiv*) eller Skriveskrift.

Indskrifter af religiøst Indhold citeres kun undtagelsesvis fuldstændigt, men Indholdet antydes ved Henvisning til Bibelstedet.

Gravmindernes ofte meget lange Indskrifter kan af Pladshensyn ikke aftrykkes fuldstændigt. Der kan ikke gøres Rede for alle Bibelciterer, og af de personhistoriske Indskrifter bliver kun de, der er ældre end 1550, gengivet ord- og bogstavret. Af de yngre gives der et Udtog med alle Indskriftens positive Oplysninger om Personerne og deres Livsforhold, samt om selve Mindesmærkets Tilblivelse. Almindelige Formularer som »Her ligger begravet« eller Titulaturer som Renaissancetidens »ærlig og velbyrdig« (Betegnelse for en Adelsperson), »ærlig og velact« (Borger), »vellærd« (Præst) og lignende udelades i Reglen saavel som Enevoldstidens mere blomstrende Titelsprog. Æresvers og andre Digte citeres kun udførligere, hvis de paa Grund af Digternavn eller ejendommeligt Indhold har mer end almindelig Interesse. I Udtogene, der i alle Tilfælde gengives paa Dansk, citeres Person- og Stednavne bogstavret, men latinske Navne sættes i Nominativ, og den danske Form vedføjes, hvis den er kendt ad anden Vej eller ikke frembyder nogen Tvivl, hvad der som bekendt ikke sjældent er Tilfældet (Johannes, Jens, Hans).

Fuldstændigt citerede latinske Indskrifter oversættes, naar undtages en Del meget hyppigt forekommende Sætninger.

I Indskriftgengivelser og i Udtogene anvendes følgende Tegn:

[!] Udtraabstegn, efter urigtigt stavede Ord.

() Rund Parenthes, d. v. s. Opløsning af Forkortelser.

[ ] Skarp Parenthes, d. v. s. Udgiverens Tilføjelse af ødelagte Bogstaver, som efter Sammenhængen eller ældre Afskrifter kan suppleres med Sikkerhed.

< > Kantet Parenthes, d. v. s. senere Tilføjelser, der hyppigt forekommer i Gravskrifter, der er huggede eller malede før vedkommende Persons Død.

□ tomme, ikke udfyldte Pladser, især i Dødsdatoer og Dødsaar.

Foreligger en Indskrift trykt, nævnes dette som Regel i Noterne. I de fleste Tilfælde findes fuldstændige Afskrifter i Nationalmuseets Arkiv.